

GRISSBACHARNA PÅ SALNECKE

Av K. S. O. GYLLENADLER

De gamla gods och gårdar, varpå vissa trakter av vårt land äro så rika, ha i många fall liksom deras ägare genomgått skiftande och intressanta öden. Ofta finner man på godsens sekelgamla byggnader, vilka genom en stundom egenartad, stundom monumental arkitektur bära vittne om flydda tiders smakriktningar och olika ägares och arkitekters fantasi och uppfinningsförmåga. Vid betraktande av sådana gamla byggnader kan man ibland svårligen värja sig från den tanken, att om dessa gamla väggar kunde förtälja, vad som innanför dem tilldragit sig, skulle säkerligen många hemlighetsfulla och dystra händelser, men ock många prov på gammaldags ädelmod och ridderlighet, komma i dagen och lämna oss, senare tiders barn, en inblick i de gamles liv och tankar och giva oss förklaring på åtskilligt, som förefaller oss egendomligt och dunkelt.

En sådan gammal gård är Salnecke i Gryta socken, Hagunda härad, Uppsala län, vid den i en mäljarvik utfallande Örsundaån, inom det gamla s. k. Tiundaland.

Gården var känd redan på 1300-talet och kallas i ett pergamentsbrev av år 1302 för *Salkandaeke*. Ägare var då lagman Carl Ingeborgsson. Vi skola emellertid nu lämna dessa gamla tider och förflytta oss några hundra år längre fram i tiden till 1600-talet, då de nuvarande corps de logis-byggnaderna uppfördes.

Ägare var då sedan 1641 överbergmästaren Georg Grissbach. Denne som var tysk till börd, född 1587 i Braunschweig, tjänstgjorde såsom fortifikationsofficer i svenska armén under Gustaf II Adolfs livländska och preussiska krig på 1620-talet. Han hade tidigare varit bergsingenjör och haft

Bild 1. Salnecke slott. Efter teckning av Klara Bolin, omkring 1880.

anställning vid olika gruvor i Tyskland och Böhmen. När konungen erfor vilken skicklig bergsman Grissbach var, sände han hem honom till Sverige för att ordna gruvdriften vid Sala silvergruva och Falu koppargruva. Detta gjorde Grissbach med den allra största skicklighet och framgång och med så stor vinst för kronan, att det till och med i rådet beslöts den 26 juni 1641 att Hennes Maj:t skulle tacka Grissbach för hans arbete. Samma år erhöll han adelskap för sig och sina efterkommande samt såsom donation Salnecke och en hel mängd gårdar i Hagunda härad, tillhopa 20 hemman.¹

Ett ännu i dag synligt bevis på något som Georg Grissbach personligen lagt hand vid äro de vid Salnecke alltfört kvarstående corps de logis-byggnaderna av sten, som han lät uppföra för en kostnad av 10,000 riksdaler. Härom heter det i ett kungl. brev av den 30 oktober 1645: »— — — uthom dess ock förnimma wij, at han hafwer satt kosteliga byggningar aff steen på godzet och at han wijdare täncker der upå anseelige kostnader at göra.» När själva bygget tog sin början är ej med visshet känt; det står 1646 ovan porten till

lilla stenhusflygeln, och detta årtal torde väl angiva, att arbetet då var färdigt, men bygget tog nog en rundlig tid i anspråk, så högt som stora stenhuset är. I svenska riksrådets protokoll av den 17 oktober 1642 heter det om denna sak: »Resolverades och gafs Krisbach² 1200 stockar till byggnat vid Salnecke» och detta antyder, att man då ej hunnit så långt med bygget. Taket var från början täckt av kopparplåt³, men denna utbyttes sedermera mot annat material.

Vad de ovan i kungabrevet av 1645 nämnda framtida omkostnader, som Grissbach hade för avsikt att göra vid Salnecke, angår, kan möjligen därmed menas, att han ämnade uppföra ytterligare en flygel lika med den nu befintliga, eller ock kan man tänka sig, att han ämnade lägga ner pengar på inredningen och lösöret. Vad inredningen beträffar finnes från Grissbachs tid kvar en huggen fris med rika ornament, fruktguirlander och dyl. samt ett mittparti med framställning i relief av Danaë och guldregnet.

Lösöret tycks ha varit synnerligen präktigt, vilket framgår av en inventarieförteckning från denna tid. Där fanns sålunda »ovan i stora salen» 8 contrefaiter i kroppsstorlek, 4 stora landskapstavlor, 3 bord, 3 bänkar, 1 mässingsljuskrona och i de andra rummen stora holländska skåp, ett holländskt ekbord, en myckenhet tavlor, »förgyllde credenz» och andra silverpjäser m. m.

Den engelske ambassadören Whitelocke, som på en beskickning från sin regering till drottning Kristina en natt i december 1653 gästade Salnecke, skriver i sin dagbok, att denna gård var den vackraste han sett på sin resa genom Sverige från Göteborg till Uppsala.

Den gamle överbergmästaren var då sedan två år tillbaka död, och hans äldste son Georg var nu värd på gården. Denne, som var kornett vid Livregementet till häst, stupade år 1655 under Karl X Gustafs polska fälttåg.

Av det föregående kunna vi finna, att överbergmästaren var en rik man och som ofta händer, när ett rikt dödsbo skall skiftas, uppstodo även på Salnecke långvariga arvstvister.

Bild 2. Gustaf Fredrik Grissbach, född 1700, död 1734.

Arvingarna voro delade i två partier: å ena sidan bröderna Grissbach och å andra systrarna eller rättare sagt deras äkta män. Denna tvist blev än mera invecklad, när äldste brodern, som nyss nämnts, stupade i kriget; även hans bo skulle då skiftas. Han hade utom fastigheter även en mängd lösören kvar vid Salnecke. I en förteckning på hans tillhörigheter kunna vi se huru rikt och elegant klädda herrarna Grissbach voro. Här skall för kuriositetens skull räknas upp en del av hans effekter: en grå kappa med stora silverknappar, en svart plyschräkt, en grön sidenfodrad skjorta, en ny hatt med lösören, en svart plyschpäls fodrad med mård och med vackra silverknappar, en värja med silverfäste och svart gehäng, en sobelmössa, en mössa av svart räv m. m. Det var tydligen sorgen efter fadern som motiverade dessa svarta dräkter, vilka han lämnade hemma, då han drog ut i fält.

Stridigheterna mellan arvingarna blevo allt bittrare. Skrivelser och svarsskrivelser till Kungl. Maj:t, till reduktionskollegium och till kammarkollegium och andra myndigheter avlöste varandra. Överbergmästarens testamente hade på ett mystiskt sätt kommit bort, vilket krånglade till saken ytterligare, men alla äro ivriga att få tala ut. Så skriver t. ex. yngsta dotterns make: »När min sahl. Swärfadhers äldsta dotter Catharina wardt med sahl. Hr Hofrådh Johan von Weidenhein förłowat och i ächtenskap giwen fick hon strax till medgift, som aff testamentet klarligen specificerat ähr, 2,000 Rd. banco content, ett fritt kosteligt bröllop, två klädningar, en Ringh, ett sängstelle och två sängar, och när näst äldsta dottern gifte sig, fick hon lika mycket.» Nu vill han, att bröderna skola utbetala motsvarande summa till yngsta dotterns make, vilket dessa bestrida under påstående att därtill ej blivt några medel anslagna.

En av svågarna klagar över, att äldste brodern vid överbergmästarens begravning gjorde en del i hans tycke onödiga utgifter. Så t. ex. pantsatte brodern en del silverpjäser ur boet för att få pengar till inköp av glas till begravningskallaset, och dessutom gav han prästen, som höll predikan vid tillfället, en silverkanna, som påstods tillhört yngsta dottern, som då var omyndig. Han vill nu tjugo år efter begravningen ha ersättning för allt detta. Gods och gårdar fanns nog, men det var ont om kontanter. Han besinnar ej, att motivet till Georgs handlingssätt var att till varje pris som helst anskaffa pengar till högtidligheten, vilken enligt tidens sed och med hänsyn till faderns ställning, måste vara så ståtlig och präktig som möjligt. Man fick ej knussa på något, som kunde bidra till hedrande av faderns minne, därför var Georg som huvudman för ätten ansvarig. Och att begravningen skulle försiggå med ståt kan man tänka sig, då regeringens främste man, rikskanslern Axel Oxenstierna, var inbjuden.⁴

Ibland verkar det som om de insända skrivelserna voro rena skvallerhistorier, såsom när en av mågarna på tal om det försvunna testamentet uppger, att fogden Olof Andersson

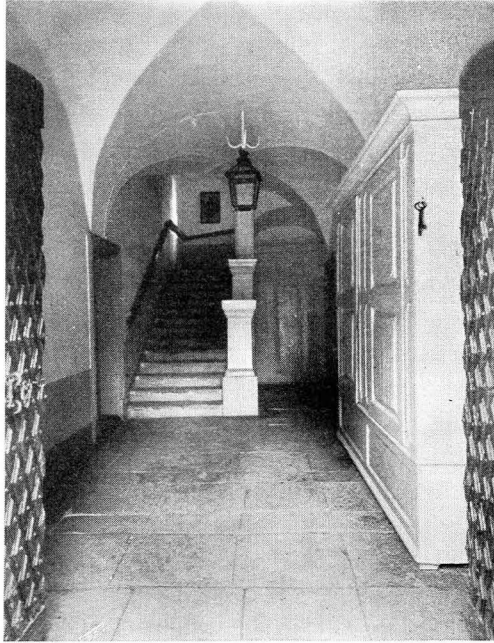

Bild 3. Nedre hallen,
Salnecke slott.

nog vet mer om denna sak »om han med sanningen vill ut», eller när det i fråga om en likaledes försvunnen räkning säges, att en av bröderna skickat fogden till Uppsala för att hos professor Ausius hämta ett brevskrin, sedermera öppnat detta och tagit ut papperet, som han med fogdens bistånd fört bort från gården. Bakom allt detta ligger nog en hemlighet förborgad, vars dunkel det ej torde vara möjligt att skingra.

Hur det slutligen gick med denna arvsprocess framgår ej av befintliga handlingar. Man får väl antaga att det ordnade sig till sist. Den ene efter den andre av de agerande avled under processens gång och den yngste av bröderna, Otto Grissbach, satt vid 1600-talets slut som ägare av gården.

Han och den övriga släkten hade haft svåra tider att utstå på grund av krigen och reduktionens hårda framfart. Det oaktat var han och hans släkt frikostiga, när det gällde en adelsmans och godsägares förpliktelser emot kyrkan och

de fattiga inom socknen. I Gryta kyrkas räkenskapsböcker från dessa år finner man, att penninggåvor och föräringar in natura ofta förekomma. Vid barns födelse lämnades vanligen penningssummor av olika storlek, men det hände också ibland, att flera tunnor säd utdelades bland de fattiga. Då ett litet barn dog skänkte major Otto Grissbach en bibel till kyrkan och när han 1675 skulle draga ut i krig lämnade han 20 daler. Hans maka, fru Sophie Sabel, gav en gång en kanna nattvardsvin till kyrkan, och i sitt testamente år 1717 förordnade hon, att 28 daler av hennes kvarlåtenskap skulle överlämnas.

Även silverpjäser kommo i fråga bland de grissbachska gåvorna. I kyrkans inventarieförteckning nämnes »en kalk med patén innan och utan förgyllda» och med namn och vapen ingraverade. Överbergmästaren skänkte på sin tid tre pipor av silver till Sala stads kyrkas orgelverk.

Otto Grissbach, som var major vid Enkedrottningens Livregemente till häst avled 1690. Av hans söner stupade ett par under Karl XII:s ryska fälttåg eller dogo i fångenskap i Ryssland. Näst äldste sonen, Carl Gustaf, överstelöjtnant vid Södermanlands regemente, blev vid Poltava fången och fördd till det inre av Ryssland, där han fick utstå svåra lidanden, till dess han efter freden 1721 fick komma hem, varefter han utnämndes till överste i Södermanlands regemente.

Under hans fångenskap i Ryssland skötte hans moder, Otto Grissbachs maka Sophia Sabel, affärerna vid Salnecke, och hon utkvitterade jämväl de löneförmåner, som tillfölla hennes fångne son. Ett lönekvitto på Carl Gustafs halva lön för 1710 kvitterade hon på Salnecke den 11 juni 1712. Detta kvitto ligger nu i Krigsarkivet i Stockholm. Av detsamma framgår att halva lönen för 1710 var 475 daler silvermynt. Att döma av räkenskaperna fingo officerarna, ehuru fångna långt inne i Ryssland, betala skatt här hemma, liksom deras fria kamrater. I räkenskaperna om Grissbach står: »Cronothskylderne, som wälborne Öwerste-Lieutenanten aff 1718 åhrs löhn erlagga böör, äro 7:27:3 dal. silfmynt.»

Bild 4. Dörrvred
å ytterporten, Sal-
necke slott.

Ej heller drog man sig för att av de stackars fångar-
nas knappa medel draga av för husröta vid deras bostäl-
len, vilket framgår av nedanstående utdrag ur papperen:
»— — — thy påföres Hr Öfwerste-Lieutenanten Grissbach
uthij husesyn af den 9. och 10. septemb. 1717 för Öfwerste-
Lieutenants ställe Biörby i Torsslunds s:n af 150 dal. silv.
mynt.» Det förefaller som om de i fångenskap försmäktande
karolinerna hade kunnat få befrias både från kronouts kyl-
derna och husröteersättningen, då ju deras offer för fädernes-
landet ändå varit så stort, men landet var utarmat och pengar
måste anskaffas.

Efter hemkomsten till Salnecke från fångenskapen gifte
sig Grissbach med sin kusin Beata Rosenschiöld, som ägde
Årke, en gård i samma socken som Salnecke och ej långt
därifrån. Han fick dock ej länge njuta av ålderdomens lugn,
ty han avled »mycket hastigt» den 5 januari 1728 och ligger
begraven i Gryta kyrka, där hans vapen nu sitter framme i
koret. Det heter om honom: »han var med vid Narva, Düna-
strömmen, Clissow, Thorn, Warschau, Holofzin och Poltava,
där han blev tillfångatagen och fördd till Nishnij-Novgorod».

Salnecke övergick vid hans bortgång till brorsbarnen, och den siste manlige ättemedlemmen var underlöjtnanten vid fältartilleriet Gustaf Fredrik Grissbach, som dog 1734. Han ligger begravnen i Jakobs kyrka i Stockholm. Hans porträtt i olja finnes på Salnecke.

Rätt egendomligt förefaller det, att ett visst släktskapsförhållande existerade på 1600-talet mellan de båda familjerna Grissbach och Gyllenadler, vilken sistnämnda släkt nu innehar Salnecke som fideikommiss. Härmed förhåller det sig så. Hofjunkaren Nils Oljeqvist var gift två gånger; först med Elisabeth Sabel och så efter hennes frånfalle med Birgitta Gyllenadler. Den första frun var syster till majoren Otto Grissbachs hustru, Sophie Sabel, och den andra frun dotter av biskop Samuel Enander, adlad Gyllenadler, stamfader för denna ätt. Släktskapen var ej så stor, men en viss beröringspunkt förefinnes dock. Den ena slakten kom i besittning av gården omkring 200 år efter den andra och 100 år efter det den första utlocknat.

Efter ätten Grissbachs utlocknande fick Salnecke under 1700-talet flera nya ägare av olika släkter. De gamla stenhusen från 1600-talet stå dock kvar på sin plats och bära i sin mån vittnesbörd om byggherrens, den gamle överbergmästarens kraft och energi.

Ovan portalerna finnes hans i sandsten inhuggna valspråk:
Gott allein die Ehr.

NOTER.

¹ Dessa gårdar voro Hillinge, Bodarne och Focksta i Hagby socken, Ångesta i Tibble, Svistad, Torsbo och Bärby i Ramsta samt Kumla i Balingsta.

² Namnet stavades ibland så på 1600-talet.

³ Enl. SALVIUS, 1741.

⁴ Bjudningsbrevet till Axel Oxenstierna finnes kvar, undertecknat på Salnecke den 28 februari 1652 av äldste sonen och äldsta dotterns make 6 månader efter dödsfallet. Det var förseglat med svart lack och Grissbachs vapen.